

Символ риби

у фільмі Еміра Кустуріци «Arizona Dream»

Мистецтво — це найвеличніша діяльність людського Духу. Мистецтво, як єдина самодостатня безкорисна діяльність людини, заслуговує на захоплення, здивування та поклоніння. Людина за своєю суттю — найвищий художник, Творець себе і Всесвіту. Ще І.Кант довів, що суб'єкт проектує на свою свідомість навколишній світ. Люди — це великі митці, кінорежисери, які «ставлять» фільми, а потім їх передивляються, ними живуть. Ми самі робимо свій світ, реальність, в якій обертаємось. Людина — великий Творець. Але звідки людина бере свій потенціал? Де той двигун, що рухає її? Звідки береться той струм, що живить наші кінопроектори? Це життя. Велика життєва сила, енергія, прагнення, життєвий неспокій, життєвий потік. Він заливає людину по в'язи, наповнює, наче червоне мускатне вино, келих, що зветься людською душею й ... виливається назовні, виплескується. Так народжується мистецтво, людина робить, творить лише через те, що не може не творити, мета діяльності не назовні, а всередині — безкінечний потік творчості.

Але як виразити те, про що ти хочеш кричати, що ти не можеш тримати у собі, якою мовою передати те, що не передається словами будь-якої мови у світі. Символи! Вони приходять тобі на допомогу, точніше, виринають з невпинного внутрішнього потоку. Цей потік змінний, швидкоплинний, ти, як Геракліт, не можеш увійти в нього двічі, його хвилі накочуються на тебе, лишаючи білу піну на твоїх берегах, з неї, наче Афродіта, народжуються Символи, мешканці глибин. Слова, мова теж колись так народилися, але час стер їхню красу та відшліфував їх до непізнаваності. Вони втратили колишню цінність від багатозначності. Тепер вони вже не діти свого батька — життєвого моря. Вони грубо виринають з потоку буття шматки й просто констатують їх, це вже не данність, а мертвий *factum*. І лише символи залишаються тими, які ще здатні змалювати красу та невизначеність

морських глибин життя. Так, мистецтво як продовження життєвої сили в людині й досі виносить ці перли на береги культурної історії...

Великий слов'янин, югослав Емір Кустуріца — творець символів. Вони плетуть тканину творів цього ловця фестивальных нагород. Символи, як ми вже зазначили, беруть початок у глибинах людської вітальної сили, у несвідомому, як тепер після психоаналізу називають цю сферу людської психіки.

Основну увагу з точки зору розгляду символів у творчості Е.Кустуріци привертає фільм «Arizona Dream». Англійське слово *dream* — це і сон, і фантазія, і мрія. Перше, на що звертаєш увагу у фільмі, — літаюча риба. Поряд зі змією, риба — одна з найдавніших алегорій. Та символ треба розуміти не як алегорію, чи знак, чи схему, а в сенсі найкращого способу змалювання предмету, що не може бути пізнаним до кінця. Саме в такому значенні віра іменується «*symbolum*». Символ риби має довгу та виразну передісторію, особливо на Близькому та Середньому Сході — від вавилонського рибоподібного бога Оаннеса та його жерців, що вдягали риб'ячу шкіру; сакральних рибних трапез, що входили до культу фінікійської богині Деркетос-Атаргатіс, до темних місць надпису Аверкія. Діапазон цього символу — від риби-рятівниці Ману у віддалених куточках Індії до євхаристичних свят, що святкувалися «фракійськими вершниками» у Римській імперії. У широкому сенсі риба є істотою, що наділена психікою, або уособлює «рух, що проникає», наділений силою збільшувати нахили підсвідомого. Якщо взяти до уваги це тлумачення, то стає зрозумілим, яким чином він припасований до сюжету та матерії фільму. Адже головний герой Ексел, наївний та вразливий, зберіг в собі природу дитини. Він відкидає реальність на користь своїх мрій та снів. Він воліє жити у світі літаючих риб та снігових привидів Аляски. Чому? Цей світ є його втечею зі світу матеріального, що

44

приніс йому лише розчарування й біль. Батьки Ексела загинули в автомобільній катастрофі, а він сам — всупереч його волі — був вивезений в провінцію, вглиб штату Арізона. Там він відкрив мікросвіт таких мрійників, як і він. Це світ мрійників, яких затяті раціоналісти назвали б диваками чи навіть божевільними. У тому світі є приваблива, але вже немолода вдова Елен, яка має мрію з дитинства — літати. Там є також її дочка Грейс, яка хотіла б померти та перетворитися на черепаху. Також Лeger, для якого реальний світ — світ фальшивої фікції та власних мрій і фантазій, злився в єдину цілість, і ніяк не можна його розділити. Герої «Arizona dream» живуть ніби між двома світами: реальним та ірреальним. Але важко віднайти тут межі між ними, де закінчується дійсний світ, а де починається сон.

Кустуріца протиставляє в своєму фільмі два світи: мрій і раціональної реальності. Перший він зображує не лише як шанс втечі, а й як ствердження власної особистості. Тим самим протиставляючи свою «Arizona dream» американській мрії (american dream) — успіху, кар'єризму, бізнесу, гонитві за матеріальним оволодінням світом. Герої Кустуріци свідомо чи несвідомо заперечують «американський» спосіб життя (продавати старі кадилаки заради продажу, аби кількість проданих машин могла вишикуватись у дорогу до Місяця). Герої відкидають капіталістичний дух безперервного бізнесу та мріють про «божевільні» речі, і справді, невідомо, чи вони у своїх мріях бачать Аляску та літаючу рибу, чи ескімос та риба сплять та їм сняться герої фільму. Невідомо, чи вони є божевільними, чи збожеволіли всі інші, віддавшись усталеним нормам соціального життя.

У іншому сенсі риба є уособленням тих психічних сил людини, які прагнуть заперечити, за словами Маркузе, «тиск репресивної цивілізації» та вийти на поверхню, пробитися крізь товсту луску формальностей, загальноприйнятих норм, стандартів, крізь раціоналізовану

дійсність. Риба символізує прагнення до безпосередності життя у мрії та сні.

Але у Кустуріци ми подибуємо не просто рибу, а рибу, що літає. Поєднання парадоксальне для звичайної логіки, але закономірне для символічної природи. Саме той факт, що риба не плаває, а літає, надає їй ще більшого символічного значення у фільмі, так би мовити, в десятки разів збільшує її «психологічну» функцію.

Політ, прагнення літати є наскрізною темою, невід'ємним елементом фільмів Кустуріци: наречена літає у «Андеграунді», коханка батька Маліка — парашутистка («Тато в службовому відрядженні»), дід у «Часі циганів», хоч не літає, але висить. І таких прикладів можна наводити багато. Але в «Arizona Dream» цей мотив виявився найповніше. Елен постійно прагне літати, ще в дитинстві вона мріяла стрибнути з даху будинку та літати; вона та Ексел під час розмови в саду підіймаються у повітря разом із своїми стільцями та столом; вони разом настійливо намагаються побудувати аероплан, незважаючи на всі невдачі; нарешті, дочка Елен Грейс дарує матері в день народження спортивний літак, на якому та здійснює свою мрію — літає.

Отже, політ, літаюча риба. Політ безпосередньо пов'язаний із сюжетом фільму, оскільки одна з головних тем людських фантазій, мрій, снів — бажання відірватися від землі й полетіти. Політ — це прагнення свободи, вільності від ланцюгів, які на нас накладає сама людська природа, постійно обмежуючи наші можливості. Так само й герої «Arizona Dream» хотіли звільнитися від пут звичного життя та знайти найвищу свободу, літати у просторах своїх мрій, бажань, снів. Прагнення до польоту означає прагнення до звільнення. Незадоволення тим, як буття проходить тут і тепер, — це намагання сягнути туди, де є невідоме та прекрасне, це намагання перекреслити всі норми і правила («Хто сказав, що людина не може літати!»). Воно підкреслюється музикою югославського ком-

Режисер Емір Кустуріца.

Фей Даневей та Джонні Депп
у фільмі «Мрії Арізони».
Режисер Емір Кустуріца.
США-Франція. 1993.

позитора, постійного творчого супутника Кустуріци Горана Бреговіча.

У цьому контексті стає зрозумілим символ риби, що літає, тобто психіки, яка хоче звільнитися, або за термінами психоаналізу — безпосереднє людське душевне життя хоче позбутися усталених шаблонів, які тиснуть.

У містичних культах ми знаходимо саме образ літаючої риби. Риба — це Містичний Корабель життя, це «веретено, яке розмотує нитку життя, згідно з малюнком місячного зодіаку». В силу своєї веретеноподібної форми риба стає «птахом землі», символом жертви та зв'язку між небом та землею. Тому саме риба у Кустуріци поєднує та уособлює зв'язок двох світів: реального (земля) та ідеального (небо).

З іншого боку, завдяки великій кількості ікринок риба стає символом плодючості, що надає їй духовного смислу. Пізніше, вже після отождошення з Христом (іхтіс — Ісус Христос Син Божий Спаситель), риба стала символом заглибленого життя, духовного світу, який криється під поверхнею речей.

Риба, як істота, що живе у воді, має відношення до позначення духовного світу саме через воду, оскільки, по-перше, вода — символ несвідомого, захованих духовних сил людини, а по-друге — символ оновлення, очищення. Таке прагнення до очищення та входження до іншого кращого світу постійно присутнє у фільмах Кустуріци. Так, часто зустрічається образ нареченої, вбраної в біле, яка ще й плаче, не знаючи від чого («Андеграунд», «Тато в службовому відрядженні»), взагалі весілля, як переходу в новий світ.

Символ риби чи, точніше, риболова, рибалки пов'язаний із мудрістю. «Шлях Грааля був відзначений багатьма дивами; один із братів на ім'я Брус був відомий і як «багатий рибалка», тому що йому неодмінно сприяла доля в риболовлі, що дозволяло йому нагодувати усіх навколо». Петро був названий «ловцем людей», а риба стала символом Христа. Цей фрагмент легенди, який взято було у Володимира Федея, дає

пояснення містичному змісту риболовлі та рибалки, які підтверджені усіма дослідниками міфології та антропології. Риболовля прирівнюється до виловлення несвідомих елементів з глибоко захованих джерел — «скарбів, що втікають», іншими словами, мудрості. Ловити душі, передусім означає знати, як ловити в душі. Рибалка здатний — як лікар — працювати із самими джерелами життя, оскільки він розуміє їх. Ось чому Персефалю король Грааль зустрічається в образі рибалки.

І в «Arizona Dream» Лео та Ексел наприкінці фільму ловлять, так само, як ескімос на початку фільму, цю рибу, і, розмірковуючи над тим, що очі риби є лише з одного боку, з мудрістю підсумовують: «Отримуючи щось одне, ти втрачаєш інше». Чи не заклик це до певної гармонії між світами, чи не прагнення не розривати, а поєднати їх — реальне та ірреальне — гармонізувати життя (може, і через рибу)? Втеча не допоможе, лише поєднання.

У будь-якому разі, символи та значення риби — це знак життя, знак життєвої сили, що підіймається з глибин. Недарма в усіх фільмах Кустуріци так багато тварин. Фільми Кустуріци — це гімн життю, життєвій силі, яка прихована і яку ми не випускаємо. Це заклик до гармонії життя та до ревіталізації життя.

Література:

1. А.Піотровська. Фокусник із Сараєво // «Кіно-Театр». — 1998. №2. — С. 44-47.
2. Emir Kusturica I Goran Bregovic Lublin, 1998.
3. Х.Керлот. Словарь символов. — М., 1994.
4. К.Г.Юнг. Алхимия снов. — С-Пб., 1997.
5. К.Г.Юнг. Знак рыб // AION. М., 1997. — С. 89-113.
6. К.Г.Юнг. Историческое значение символа рыбы // AION. М., 1997. — С. 121-137.
7. К.Г.Юнг. Амбивалентность символа рыбы // AION. М., 1997. — С. 137-146.
8. К.Г.Юнг. Символ рыбы в алхимии // AION. М., 1997. — С. 146-177.
9. К.Г.Юнг. Об архетипах коллективного бессознательного // Архетип и символ. М., 1991. — С. 95-129.
10. Г.Маркузе. Эрос и цивилизация. — К., 1995.